

MARK LOŠONC¹

Novi Sad

BERGSONOV POJAM PERCEPCIJE

Sažetak: Razlika u prirodi između čiste percepcije i čiste memorije igra ključnu ulogu u Bergsonovoj filozofiji. U teoriji asubjektivnih slika se percepcija određuje kao afenomenalno iskustvo samih stvari. Prema Bergsonu tek mešanje percepcije i memorije u konkretnom iskustvu rezultira iluzijom o interiornosti percepcije. Opis telesne selekcije je istovremeno i opis geneze subjektivnosti, odnosno, objektivnosti. Radi se o nužnim iluzijama, ali te iluzije nisu apriornog, već pragmatičkog karaktera. Kritika inteligencije kao organizatora niza percepcija – afekcija – akcija se može razumeti kao nužni produžetak teorije o čistoj percepciji. Autor ukazuje na najvažnije teškoće Bergsonove teorije, sa posebnim osvrtom na pitanje čiste percepcije i irelevantnih slika.

Cljučne reči: Bergson, percepcija, akcija, filozofija svesti, mozak, selekcija, iluzije, prostor, memorija

Svakidašnji stav i novovekovne filozofije, prema Bergsonu, u uspomeni vide samo jednu oslabljenu percepciju. Ili obrnuto: smatra se da je percepcija samo rezultat pojačavanja sećanja (i da je stvarnost istinita halucinacija, strukturano mnoštvo slika, kao što tvrdi Ipolit Ten). Tamo gde je na delu razlika u prirodi, govori se samo o razlici u stupnju. Međutim, dovoljan je jednostavni eksperiment da bi se pokazalo da ovakvo shvatanje promašuje istinsku prirodu sećanja. Da li pomoću oslabljivanja jedne percepcije dolazimo do uspomene? Ne. Oslabljena percepcija rezultira samo percepcijom koja se može opisati pomoću termina „manje”. Da li pomoću „pojačavanja” jedne uspomene dolazimo do percepcije? Nema pojačavanja uspomene, mnogo više je reč o aktualizaciji virtuelne memorije koja rezultira uspomenom-slikom (*souvenir-image*). Između percepcije i sećanja je razlika u prirodi. Ipak, ukoliko bismo naglasili samo momenat odvojenosti, onda bismo zanemarili važnost jedinstva. Razlika u stupnju isto tako ima veliki značaj u Bergsonovoj filozofiji, i pomoću njih se odvija kritički obračun sa stavovima novovekovne filozofije. Jedino zahvaljujući razlikama u stupnju bergsonizam može da postane filozofija imanencije. Pre nego što bismo ukazali na razlike u prirodi,

1 e-mail adresa autora: losonczmark@gmail.com

treba da odredimo termine koji *ne* impliciraju razlike u prirodi. Zato je polazna tačka glavnog dela, *Materije i memorije*, asubjektivna slika. Govor o razlikama u stupnju nije puka propedeutika filozofije diferencije, nego ima isto takav značaj kao govor o razlikama u prirodi. Nije li, na kraju krajeva, *Materija i memorija* delo čija je svrha da se stvarnost opiše u duhu monizma? Tvrdnja da je materija minimalna svest pretpostavlja teoriju razlike u stupnju.

Početak filozofije svesti. Prema prvim rečenicama prvog poglavlja *Materije i memorije*, treba da se pravimo da ništa ne znamo o teorijama materije odnosno duha. Od čitaoca se zahteva zaborav filozofskih stavova. Svako ustaljeno shvatanje sveta je stavljeno u zagradu. Šta ostaje? „Nalazim se u prisustvu slika...”² Slika je, za Bergsona, manje od onoga što je stvar za materijalizam, ali je više od onoga što je reprezentacija za idealizam.³ Slika u Bergsonovoj terminologiji ne označava vizuelni predmet, već kvalitativne momente materije uopšte (i sopstveno telo je jedna slika). Svako poglavlje Bergsonovog dela tematizuje sliku: prvo poglavlje se odnosi na selekciju slika (iz perspektive interesa sopstvenog tela), drugo poglavlje se tiče prepoznavanja slika (reč je o odnosu sećanja i mozga), predmet trećeg poglavlja je konzervacija slika (čista memorija, duh), a zadnje poglavlje tematizuje materiju i duh s one strane interesa. Bergson zapravo profitira od neodređenosti reči „slika”, upotrebljava je tačno zbog toga što je reč o nečemu što prethodi jasnoj razlici subjektivnog i objektivnog. Bergson se suprotstavlja tome da se previše brzo identifikuju subjekt i objekt. Početak filozofije svesti je „iredukcija subjektivnog i objektivnog” (Keime)⁴. Slika prethodi filozofskoj distinkciji bitka i njegove fenomenalnosti. U percepciji se odmah nalazimo u samim stvarima, nema reprezentacije u intimnosti svesti. Prema Bergsonu, između same stvari i *percipii* postoji samo razlika u stupnju, slika i *percipii* se nalaze na istoj horizontalnoj ravni. Slika nije u sebe zatvorena stvar po sebi koja bi bila nedostupna ili delimično nedostupna za percepciju. Ali slika nije ni reprezentacija koja bi bila duplum jednog prisustva – slika je *res ipsa*, sama stvar. Na delu je afenomenologizacija teorije percepcije. Bitak kao trajanje se doživljava s one strane pojavljivanja. Kako Montebelo piše: „u stvari, ništa se ne pojavljuje za jednu stvarnu svest

2 Bergson, A., *Materija i memorija*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1927., str.1. Bergson, H., *Matière et mémoire*, PUF/Quadrige, Paris, 2008., str.12.

3 Bergson kasnije napušta ovaj termin zbog nerazumevanja od strane čitaoca i zbog toga što samu materiju sve više i više shvata kao inherentnu sklonost specijalizacije. Worms, F., *Le vocabulaire de Bergson*, Ellipses, Paris, 2000., str.30.

4 Caeymaex, F., „Bergson, Sartre, Merleau-Ponty: les phénoménologies existentialistes et leur héritage bergsonien”, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (ed. Frédéric Worms), PUF, Paris, 2008., str.423.

ili *prema* jednoj stvarnoj svesti.⁵ Ili sa rečima Vormsa: „...za Bergsona svest nije najpre i pre svega jedno gledanje ili jedan pogled, nije ni primarno jedno «pojavljivanje»». ⁶ Percepcija je dimenzija samih stvari kao slika, ona ne proizvodi nikakav mentalni ili cerebralni sadržaj. Osetila se vraćaju svetu materije. *Percipii* nije mentalna kopija stvari, u perceptivnoj svesti nema ničega produktivnog ili reproduktivnog. Samo nam se čini da se percepcija odvija u jednoj unutrašnjosti, kao da je slika predmeta u nama. Razlog ove vere je neprestano mešanje percepcije i sećanja koje predstavlja svakidašnje iskustvo. Budući da u iskustvu neprestano doživljavamo mešavine, skloni smo tome, smatra Bergson, da percepciji pripišemo subjektivnost. Izvor paradigme produktivnog shvatanja percepcije je priroda samog iskustva. Radi se, prema tome, o transcendentalnoj iluziji kopiranja. Bergson je upotrebio reč „slika“ za same stvari baš zbog toga da bi kritikovao teorije reprezentacije. Moguća je slika i bez percipiranosti. Same stvari nazvati slikama ne znači pretvaranje sveta u zbirku reprezentacija, nego obrnuto, ovakvo označavanje implicira upisivanje elemenata svesti u sam svet. Prvi momenat filozofije svesti treba da bude percepcija kao minimalna, neproduktivna svest. Reč je o slici kao svesti, a ne o svesti slike – s one strane „pseudo-evidencije prema kojoj bi svest bila svest «nečega»”⁷.

Akcija i selekcija. Zašto se uopšte govori o minimalnoj svesti? U čemu se sastoji razlika u stupnju između slike i percipirane slike? Percepcija je za Bergsona percepcija materije kao skupa slika. Percepcija učestvuje u stvarima kao što i stvari učestvuju u njoj, ona nema nikakvu stvaralačku moć. Čista percepcija nije re-rezentacija, nego je apsolutno prisustvo. Polazi se, dakle, od anonimne asubjektivnosti slika. Reč je o izvanrednom poduhvatu: provodi se suspenzija ideje svesti kao sfere intimnih reprezentacija, predrasude o subjektivnosti su stavljene u zagradu. Dekartov realizam i Berklijev idealizam su za Bergsona blizanci, i jedna i druga filozofija polazi od odvojenosti sveta od reprezentacija. Njihov zajednički postulat je da je percepcija spoznaja bez interesa. Za realizam je percepcija konfuzna nauka, a za idealizam je percepcija simbolički izraz stvarnosti. Za razliku od ovih shvatanja, Bergson naglašava praktički karakter percepcije, ona je za Bergsona analiza *kao* selekcija. Percepcija je priprema ponašanja. Pravo pitanje za Bergsona nije zašto uopšte percipiramo nešto, već obrnuto: zašto ne percipiramo sve? Ukoliko je naše telo materijalni entitet koji prima beskonačnost materijalnih utisaka,

5 Montebello, P., „Les lectures croisées de Deleuze: Spinoza, Nietzsche, Bergson”, u *Annales bergsoniennes III. Bergson et la science* (éd. F. Worms), PUF, Paris, 2007., str.483.

6 Worms, F., La conscience et la vie? Bergson entre phénoménologie et métaphysique, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. F. Worms), PUF, Paris, 2008., str.193.

7 *ibid.* str.193.

onda mora da se objasni ograničenost konkretne percepcije. Tako se postavlja pitanje i u teoriji sećanja: zašto se ne sećamo svega? Akcije određuju ritam samopokazivanja slika, radi se o funkcionalnom oblikovanju entiteta. Bergson ukazuje na to da je percepcija uvek već selekcija zbog naših životnih potreba, da percipiramo samo ono što se tiče naših interesa i koristi, život ograničava našu perspektivu. Ova minimalna svest je, prema tome, i parcijalna. *Percipii* je degradacija bitka, njegovo osiromašenje, ograničenje. Percepcija ne proizvodi ništa novo, baš naprotiv, ona eliminiše većinu slika. Percepcija bez selekcije se vrednuje čak i kao patološki slučaj, kao stanje koje je disharmonični izuzetak u odnosu na uobičajenu percepciju. U normalnom životu se većina slika ne aktualizuje. Prema Bergsonu ima distance između sveta i nas, ali ta distanca upućuje na višak, na bogatstvo bitka. Tvrdnja da nije sve aktualno od onoga što je realno, već u teoriju percepcije igra važnu ulogu. Kod Bergsona se, slično Huserlu, ocrtavaju konture jedne ljudske svakidašnjosti, ali je njegovo shvatanje svakidašnjeg odnošenja prema svetu upravo suprotno u odnosu na fenomenološko shvatanje. Dok Huserl smatra da je uzrok krize evropske racionalnosti zaborav transcendentale subjektivnosti, da je naivni realizam prirodni stav, prema Bergsonu se upravo asubjektivno shvatanje percepcije najviše udaljilo od svakidašnjeg stava. Jedna distanca između sveta i nas je na delu i prema Huserlu, i prema Bergsonu, ali ono što je za Huserla inadekvacija, to je za Bergsona osiromašenje.⁸ Intuicija u bergsonizmu ima zadatak da se prevaziđe ova distanca, „simpatija između sveta i nas” je rezultat teškog rada intuicije. Međutim, i čista percepcija kao bitak kod samih stvari se retrospektivno vrednuje kao realna intuicija. Za Huserla je distanca otvorenost, za Bergsona je distanca separacija, poricanje bliskosti. Za Huserla je diferenciranje, distanca način bitka fenomenalnosti, za Bergsona je distanca tek izvedeno stanje, rezultat ljudske inteligencije. Dok Huserl polazi od fenomenološke redukcije, Bergson sprovodi iredukciju svesti. Za Bergsona nijedna slika nije nedostupna, iako totalitet slika nikada nije dat. Filozofska intuicija je samosvesno uspostavljanje izvorne bliskosti, dok je redukcija po svojoj prirodi tematizacija daljine, korelacije. Ukoliko nema slike, onda najviše što mogu da kažem jeste da je slika ne-percipirana. Postoji samo izvesno otvaranje i zatvaranje čula, odnosno, aktualizacija interesa. Nedostatak percepcije uopšte ne utiče na same slike. Percepcija je subjektivnog karaktera samo na vrlo ograničen način: kao eliminacija slika zbog potreba. Nema sinteze, radi se o selekciji koja eliminiše slike koje nisu relevantne za akcije sopstvenog tela. Ono što zaista pripada nama prema teoriji percepcije, to je

8 Za upoređenje Huserla i Bergsona iz perspektive iskustva vidi: Barbaras, R., *Le problème de l'expérience*, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. Frédéric Worms), PUF, Paris, 2008., str.287-303.

momenat akcije.

Sopstveno telo kao mesto rođenja svesti. Totalitet slika nikada ne može da se percipira, jedna ograničena slika (mozak) ne može da koordinira između beskonačnosti slika. Percepcija nije unutar mozga, i mozak je predmet koji može da se percipira. Totalitet stvarnosti za Bergsona nije nedostupan zbog toga što bi stvarnost bila sfera bitka po sebi, nego zbog singularne linije života i potreba – jedno ograničavanje je uvek već na delu. Čista percepcija se zasniva na akciji tela (a ne na „teorijskoj“ čulnosti – percepcija nije kontemplativna spoznaja, a delanje nije oslabljena spoznaja), na posredovanju mozga (a ne na proizvodnji intimne sfere svesti), na davanju slika. Jedini sadržaj je sama površina, sve se nalazi na istom planu imanencije. Svest je u imanenciji, a ne imanencija u svesti.⁹ Ukoliko se držimo one terminologije koja već razlikuje „unutrašnjost“ i „spoljašnost“, onda bismo mogli da kažemo da je Bergsonova teorija percepcije radikalni eksternalizam. Percepcija bez tela i mozga je *praktička* nemogućnost, jer tada percepcija ne bi služila ničemu. Minimalna svest percepcije je neodređenost reakcije na uticaje, imati svest najpre znači dati odgovor. Responzivna teorija percepcije opisuje genuzu selektivne svesti iz perspektive relacije podsticaja i reakcije. Ako je materija pitanje, onda je svest, kao zona hezitacije, traženje odgovora. Može se reći da je neodređena delatnost praakt svesti, početak multiopcionalnosti – bez ovoga bi postojale samo nesvesne slike (svest se ne bi razlikovala od predmeta), ali ne bi postajala ni memorija koja se razlikuje od puke prošlosti (postojala bi samo konzervacija uspomena). Ovakva minimalna svest je odnošenje prema jednom polju interesa, zato npr. bolje vidimo ono što nam je bliže. Ovo je geneza duha, volje i interiornosti; u aktu ima viška u odnosu na njegov spoljašnji uzrok. Nije reč samo o tome da su različite akcije moguće, nego i o tome da je moguće vremensko odlaganje reakcije. Štaviše, pojavljuje se mogućnost da se nikako ne reaguje. Značaj svesti se ovde pokazuje ako zamislimo njen nedostatak u automatizmu. Izvesne slike postaju svesne zbog toga što su one polazne tačke mogućih akcija. Akcija je na nivou slika legitimacija distorzije stvarnosti. Ovo je istovremeno i mesto dedukcije predstave odnosno sećanja, jer akcija već pretpostavlja nekakvu konzervaciju slike. Heterogenost sopstvenog tela je kraj čistog monizma. Sopstveno telo može da se odredi i spolja, kao slika, ali je sopstveno telo ujedno i minimalna subjektivnost afekcije. Afekcija je u Bergsonovoj filozofiji ono „između“ percepcije i akcije. Afekcija je samopercipiranje,

9 Delez i Gatarri pišu: „početak *Materije i pamćenja* ocrtava jedan plan koji seče kaos, plan koji je u istom mah beskonačno kretanje materije što se neprestano umnožava i slika mišljenja što ne prestaje da s punim pravom svuda rasejava čistu svest (nije, dakle, reč o imanenciji koja je «u» svesti, već obrnuto).“ Delez, Ž. – Gatarri, F., Šta je filozofija?, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1995., str.62-63.

samoodnošenje tela kao slike, ali je istovremeno i ono što prethodi akciji.¹⁰ U ovom slučaju je na delu sekundarna percepcija jedne slike: sopstveno telo se percipira kao mogućnost akcije. Prema tome, afekcija nije čisto unutrašnje samoosećanje¹¹, nego se u njoj izražava vezanost sopstvenog tela za ostale slike. Naturalizacija epistemologije u sebe uključuje i afekcije, i afekcija je neprestano učestvovanje u spoljašnjosti materije. Ovde se takođe radi o tome da se naglasi potpuna eksteriornost percepcije, da se podvuče da ona nije rezultat jedne unutrašnje, subjektivne čulnosti. Afekcija nije izvor percepcije, ona je njen efekat i njena granica. Bergson je određuje kao nečistoću percepcije, i njena centripetalna logika smeta u razumevanju minimalne svesti percepcije. Ona treba da se otkloni „da bi se našla čistota slike.”¹² Momenat subjektivnosti u afekciji nas uverava da se i *percipii*, od kojeg afekcija polazi, nalazi u interiornosti. Na nivou teorije percepcije još ne možemo da govorimo o dualizmu subjektivnosti i objektivnosti, više se radi o početku procesa dualizacije. Međutim, izvor dualizacije za Bergsona nije u metafizičkoj razlici unutrašnjeg i spoljašnjeg, nego je pragmatičkog porekla: on potiče od razlike potpuno determinisanog i neodređenog delanja. Svest ovde nije sinonim za intimnu subjektivnost, nego za aktualno delanje. Razvijajući teoriju akcije, *Materija i memorija* sve više i više opisuje akciju kao znak slobode; govoriti o akciji znači govoriti o onome što se nalazi s one strane automatizma reakcije. U akciji se izražava globalnost jednog singularnog trajanja, u njoj se aktualizuju i virtuelne „internalije”. Slobodna akcija prevazilazi puko habitualizovano delanje, ona je uvođenje principa kontingencije, izbora. Međutim, prema Bergsonu, nužna je i kritika akcije, tj. ukazivanje na njene granice. Da bi akcija bila moguća, potrebna je percepcija koja eliminiše irelevantne slike. Trajanja materijalnih kvaliteta se zanemaruju u korist identifikacije diskretnih prostornih entiteta – tako se bitak lako može učiniti koherentnim. Akcija je razlog spacijalizacije koja percipira samo identitete, ali ne i diferencijacije u singularnim trajanjima. Ipak, percepcija je u Bergsonovom razumevanju nužno percepcija jednog relativnog totaliteta, ona je uvek globalna, a nije opažanje pukog agregata. Svaka slika je neprestano dodirivanje sa drugim slikama. Bergson često govori o iskustvu kao o doživljaju jedne široke slike. Percepcija je „*expérience panoramique*”. U svakidašnjem iskustvu se itekako percipira mnoštvo, ali je ovaj multiplicitet samo kvantitativnog karaktera. Da relevantnost slike određuje intenzitet

10 Vredi navesti još i to da Bergson „kontemplativno” samoodnošenje tela nikada ne shvata kao mogućnost nastanka refleksivnosti (kao što je to kod Kondijaka ili kod Merlo-Pontija).

11 O ovome posebno: Worms, F., *Introduction à la Matière et mémoire de Bergson*, PUF, Paris, 1997., str.23.

12 Bergson, A., *Materija i memorija*, str.47. Bergson, H., *Matière et mémoire*, str.59.

kojim se doživljava data slika, može da se pokaže na sledećim primerima. Kucanje sata se čini glasnijim noći jer glas kucanja lakše zauzima mesto u svesti koja je u stanju postajanja-nezainteresovanim. Govor stranca se takođe čini glasnijim, jer njegov govor ne može da izaziva adekvatnu reakciju. Panorama slika se neprestano vrednuje iz aspekta mogućih akcija.

Mozak. Mozak je u Bergsonovoj filozofiji slika među materijalnim slikama, neproductivni deo materije. Mozak ne poseduje magičnu moć stvaranja imaterijalne reprezentacije, jedina sadržina mozga je sama površina. Ipak, ova slika ima posebnu funkciju, ona posreduje između afekcije i akcije, ona organizuje prenošenje impulsa na *motorium*. Bergson često upotrebljava metaforu telefonskog centra da bi opisao ulogu mozga. Mozak je neproductivan, on ne dodaje ništa materiji, ali organizuje komunikaciju između različitih sferi. On je samo sredstvo komunikacije koje traži izvesno kretanje kao odgovor na spoljašnje uticaje, vrši podelu uticaja. Ovaj organ nije ni mesto recepcije, ni mesto izvršenja radnje, mozak umnožava puteve sopstvenog tela. Bergsonovski shvaćen mozak nas podseća na ono što je bilo zajedničko čulo u starijim teorijama. Nije ni organ afekcije, ni organ proizvodnje svesti („*le cerveau [...] laisse passer la conscience mais ne la crée pas*”¹³). Međutim, upravo je mozak organizator tako što sopstveno telo usmerava prema akciji, funkcija mozga je u pažnji na život (*attention à la vie*). On prihvata samo one delove memorije koje služe vitalnim interesima naše singularnosti, mogu da se aktualizuju samo oni momenti virtuelnog koji odgovaraju stvarnim potrebama. Mozak omogućava sadržajima čistog sećanja da stupaju u svet. Ova slika je ujedno i mesto gde se susreću centripetalnost afekcije i centrifugalnost akcije. Sve se kreće kroz mozak, ali se ništa stvara u njemu. Što je veća složenost intracerebralne selekcije, to je veća neodređenost, to je veća sloboda. Sopstveno telo je horizont kontingencije – između moguće i stvarne akcije se nalazi akcija koja se tek rađa. U ovoj fazi još nema virtuelne prošlosti, ali već ima nesigurne, prostorne budućnosti. Ova distanca između mogućnosti i akcije je ujedno i nastanak svesti kao distance od eksteriornosti. Između slika u svetu i mozga postoji samo razlika u stupnju, ali upravo ova razlika predstavlja suštinsku diferencijaciju života, nastupanje bića koje je puno hezitacija. Prema Bergsonu, postojanje mozga ne objašnjava percepciju (jer se ona odvija u samim stvarima), ali ni memoriju. Ni ono percipirano, ni ono memorisano nije sadržaj mozga. Mozak je lišen bogatstva materije i bogatstva duha, on samo čini uspomenu svesnom, i služi tome da se memorija kanalizuje prema realnom. On samo *povezuje* materiju i duh. Sa jedne strane, mozak može da se opiše kao rezultat opšte stvaralačke evolucije. Sa druge strane, u mozgu se izražava proces singularizacije:

13 Chevalier, J., *Entretiens avec Bergson*, Plon, Paris, 1959., str.140.

načini na koji mozgovi povezuju afekciju, memoriju i akciju, odražavaju neponovljive živote pojedinih trajanja.

Inteligencija i prostor. Inteligencija je za Bergsona organizacija niza percepcija – afekcija – akcija. Ona među slikama identifikuje entitete sa jasnim konturima, izdvajajući ih iz kontinuiteta trajanja pretvara ih u predstave. Reprerentacija je osiromašenje slika; percepcija je, uglavnom, imobilizacija. Ovo je zajednička, pragmatička geneza subjekta i objekta. Sa jedne strane, objekt je korelat jedne vitalne potrebe, on je reprerentacija kao rezultat instrumentalnog odnošenja prema svetu. Sa druge strane, subjekt je ono biće koje vrši podelu, spacijalizaciju kvalitativne materije. Subjekt i objekt se dedukuju iz prirode sopstvenog tela: slika sopstvenog tela se shvata kao mesto subjektivnosti, ostale slike se interpretiraju kao objekti. Subjektivnost je selekcija relevantnih slika, samoodnošenje sopstvenog tela i akcija vođena životnim interesima. Instrumentalna racionalnost percepcije podrazumeva spoznaju opštosti i identiteta, a ne singularnosti i razlika. Čak se i sopstveno telo struktuiru prema normama te racionalnosti. Što je panorama onoga *percipii* veća, to je veća i uniformnost slika. U Bergsonovom „transcendentalnom empirizmu” (Delez) je inteligencija ono što formira materiju transformišući je u prostor, ali je ova inteligencija praktičkog, a ne apriornog karaktera. Za perspektivu inteligencije je ono fluidno uglavnom zanemareno, a život je u potpunosti odbačeno. Inteligencija se odnosi na spacijalnost, na bitak-izvan-drugog, na beskonačnu deljivost. Kontinuitet se pojavljuje samo unutar diskontinuiteta, inteligencija se odnosi prema kretanju tako što tačno određuje ono „gde”, dakle, ono što je izuzetak u suštinskoj heterogenosti kretanja. Inteligencija se odnosi prema homogenom, stepenitom prostoru kroz sheme delanja. Prostor je zbirka stvari iz perspektive mogućih radnji; instanca inteligencije pretvara materiju u kolekciju organa, u etimološkom smislu te reči. Inteligencija je život koji je oteran u eksteriornost čiju prirodu prihvata samo da bi upravljala događajima. Budući da inteligencija obuhvata samo ono mehaničko, ona ne može da dođe do prirode živih bića. Nastajanje i kvalitativno stvaranje se, prema Bergsonu, nužno nalaze izvan njenog delokruga. Percepcija kao horizont instrumentalne racionalnosti je odlučan preokret (*tournant décisif*) u evoluciji slika. Iz neodređenosti procesa percepcija – afekcija – akcija sledi stvaranje novog, materija se transformiše u kontrolisani prostor čiji objekti postaju sredstva vitalnih potreba. Prostor je shema našeg delanja u materiji, praktička deformacija materije. Kod Bergsona nije reč o apriornoj iluziji, već o problemima koje inteligencija postavlja u aktivnom odnošenju prema svetu iz nužde. Instrumentalizacija slika vodi deformaciji odnošenja prema materiji i svesti. Reprerentacije simultanih objekata predstavljaju materiju i svest kao homogenu koegzistenciju diskontinuiranih

i deljivih predmeta. Inteligencija je sposobna beskonačne varijacije podele prostora. Bergsonov pojam prostora u mnogome liči na Kantov pojam prostora, ali kod njega prostornost ne može da se razume bez njene biološke funkcije. Bergson čak i upućuje na evoluciju prostornosti: za životinje prostor nije u toj meri homogenog karaktera kao za nas, za životinje ne postoji čisto kvantitativni prostor bez kvaliteta. Bergsonovo shvatanje prostora ne redukuje prostornost na čula ili na čistu subjektivnost. Njegova naturalizacija epistemologije predstavlja inteligenciju kao nužno sredstvo života, ali istovremeno naglašava i to da je inteligencija osiromašenje materije. Inteligencijom se percipiraju identiteti, a ne razlike, nepokretne stvari, a ne kontinuirana trajanja. Budući da geometrizacija materije potiče od vitalnih interesa, za Bergsona je upravo geometrija previše subjektivnog karaktera. Kao da njegov realizam izokreće Dekartovo shvatanje percepcije: upravo je geometrija i spacijalizacija relativnog karaktera, dok je kvalitativni, čulni momenat stvari apsolutan. Ukazivanje na pragmatičko poreklo geometrizacije nije odbacivanje analitičkog odnošenja prema svetu, nego je dijagnoza o ograničenosti takvog odnošenja. Četvrto poglavlje dela *Materija i memorija* je već govor o materiji čija je intuicija oslobođena od iluzija koje slede iz prirodnog stava.

Nužne iluzije. Kako Bergson kaže, prema novoj teoriji percepcije „naša percepcija materije nije onda više ni relativna, ni subjektivna...”¹⁴ Čista percepcija je lišena subjektivnosti, u njoj se ne proizvodi ništa novo. Upravo ovakvo shvatanje percepcije dozvoljava Bergsonu da bude zastupnik teorije realizma slika. Odakle onda potiču iluzije o tome da se percepcija odvija u unutrašnjosti jednog subjekta? Zašto se misli da se u percepciji proizvodi nešto novo? Subjektivnost se tek rađa u procesu percepcija – afekcija – akcija. Povećavanje slobode u selekciji mogućih akcija je nastajanje autonomne interiornosti. Budući da se u ovom procesu određuje šta je relevantno za sopstveno telo od datih slika, inteligencija shvata sebe kao da ona sama donosi jedinstvo u ono konfuzno, kao da svest konstruiše koherenciju bitka. Bergson naglašava da upravo aktivnost inteligencije predstavlja ograničenje i osiromašenje slika. Svojevrna subjektivnost u afekciji i u akciji se projektuje i na percepciju. Afekcija kao unutrašnja, nedodirljiva i nevidljiva percepcija stvara veru u imaterijalnu interiornost i inekstenzivnost percepcije (Bergson ponavlja da je afekcija nečista). Sa druge strane, i neodređenost akcije stvara utisak da se *percipii* nalazi u intimnosti svesti. Što dalje traje hezitacija, to više se povećava vera u unutrašnji karakter percepcije. Evolucija života je razvitak iluzije vezane za svest. Zbog ovih nužnih iluzija percepcija se ne shvata kao dimenzija samih slika, već kao samostalan mentalni, intracerebralni sadržaj. Kako je moguće odgovoriti na prigovor

14 Bergson, A., *Materija i memorija*, str.38. Bergson, H.: *Matière et mémoire*, str.49.

da je slika invarijabilna u materiji, ali je varijabilna u različitim svestima? Bergson smatra da se mnoštvo slika pretvara u reprezentacije kroz kontrahovanje i eliminaciju. Prema tome, način na koji pragmatičke sheme strukturiraju slike je ujedno i distorzija materije. Asubjektivnosti slike se može suprotstaviti varijabilna, praktička subjektivnost predstave. Nije reč o apriornim, već o pragmatičnim iluzijama. Sopstveno telo je, dakle, za Bergsona jedna posebna slika. Ovde nastaje izvesna vertikalnost bitka s one strane čiste površine. Ipak, „dok ostajemo pri osećaju i čistoj percepciji, jedva da se može reći da imamo posla s duhom.”¹⁵ Svakidašnje iskustvo je, prema Bergsonu, iskustvo mešavina, čista percepcija postoji samo *de iure*. Subjektivnošću sećanja je obojena svaka percepcija, ovo je, zapravo, glavni izvor iluzija o percepciji. Već je i fiksiranje slika minimalna memorija zbog načina na koji ono sistematizuje kvalitativni ritam materije. Jedna vrsta identifikacije je inherentna percepciji materije. Ne radi se o asocijaciji, već o disocijaciji bogatstva kvaliteta. U interesu je našeg tela da vladamo kvalitativnom heterogenošću materije, percepcija kao minimalna memorija jeste jedna pragmatička funkcija. Prepoznavanje je takođe od velikog značaja, u njemu se odvija „čudo ukrštavanja prošlosti i sadašnjosti”. Telesno prepoznavanje se odvija motoričkim shemama, duhovno prepoznavanje se odvija dinamičkim shemama virtuelne memorije. *Image-souvenir* se odnosi na postajanje slikom, na način na koji ono virtuelno postaje aktualno. Nesvesna uspomena, koja nije izolovana, postaje reprezentacija čim se pojavljuje slika za koju može da bude vezana u akciji. Uspomena postaje aktualna slika, pomoću ove reprezentacije se dešava upisivanje prošlosti u sadašnjost. Bergson oštro kritikuje jednostavne asocijativne teorije prepoznavanja, one teorije prema kojima je prepoznavanje samo asocijacija percepcije i memorije. Ovo bi značilo da se *percipii* i uspomena nalaze na istom horizontu. Teorije asocijacije ne primećuju težak proces aktualizacije virtuelnog, one znaju samo za već aktualne elementarne slike, samo ih smeštaju u nizu diskontinuiteta ili govore o pukoj reaktivaciji. Neprestano mešanje se odvija u korist života, ali na račun teorije. Dok mešamo pojam percepcije i pojam memorije, ne možemo da mislimo adekvatno ni jednu, ni drugu sferu. Bergson ne suprotstavlja univerzalni/objektivni pojam i subjektivnu čulnost, nego spoljašnju/anonimnu percepciju i unutrašnje/singularno sećanje. Ipak, na paradoksalan način, „upravo nedostatak predmeta u uspomeni je dokaz za prezenciju u percepciji”.¹⁶ Iako treba da se ponašamo „kao da samo ova singularna linija činjenica postoji”, teorija memorije je posledica i retrospektivna verifikacija teorije percepcije. Govor o razlici prema prirodi između percepcije i sećanja je služio i tome da se zahvati

15 ibid. str.243., odnosno: str.264.

16 Worms, F., *Introduction à la Matière et mémoire de Bergson*, str.87.

sâmo konkretno iskustvo. Memorija može da bude paralelna percepciji samo zato što je memorija drugačije prirode, ali upravo zbog toga možemo da govorimo i o mešavinama. Memorija je istovremeno ono radikalno različito i ono što se neprestano meša. Između sadašnjosti percepcije i virtuelne prošlosti je razlika u prirodi, ali je svaka konkretna percepcija uvek već i memorija, “mi, praktično, zapažamo samo prošlost”.¹⁷ Ili, kako Žankelevič kaže, tumačući Bergsona: postoji samo interpretirana percepcija.¹⁸ Dok je čista percepcija neposredno učestvovanje u materiji, konkretna percepcija je upisivanje duha kao slobode u materiju. Niko ne živi jedino u samopokazivanju percipiranih slika, ali i obrnuto: niko ne živi samo u svetu čistih singularnosti i razlika.

Teškoće. Svest u Bergsonovoj filozofiji ima minimalnu vremensku relevantnost. U odnosu na neposredne interese sadašnjosti ono nesvesno predstavlja ogromnu teritoriju nezainteresovanosti. Potencijalnost ne-percipirane slike i virtuelnost ne-aktualizovane uspomene, kao trajanje kvaliteta materije, odnosno, kao trajanje duhovne globalnosti, daleko nadmašuju aktualnost svesti. U minimalnoj subjektivnosti percepcije nam se nameću slike i nema (re)produktivne delatnosti na našoj strani, možemo samo da kažemo „ne“ izvesnim slikama zahvaljujući selekciji. Kakvo je onda svakidašnje iskustvo? Da li se u njemu odvija neprestana, fluidna interpenetracija kvaliteta (i onda je svaki *percipii* obojen beskorisnim momentima virtuelnog)? Ili svakidašnja svest operira sa rezultatima disocijacije, sa diskontinuiranim reprezentacijama? Da li je reč o deskripciji ili o preskripciji: da li svakidašnje iskustvo jeste horizont kvalitativnog, heterogenog kontinuiteta, ili je reč o poduhvatu u kojem se stvara nova svakidašnjost, koja će okrenuti leđa uobičajenoj, instrumentalnoj racionalnosti?

U Bergsonovoj teoriji percepcije se govori o čistoj percepciji kao selekciji, u kojoj nema produktivnih/reproduktivnih momenata od strane svesti. Međutim, ne pretpostavlja li ova teorija jednu još čistiju percepciju pre čiste percepcije, koja bi se mogla opisati kao izvorno indiferentno, haotično, acentrično stanje *bez* selekcije? Ovo bi onda bilo čisto, divlje stanje prereprezentativnosti, pre konkretne svakidašnjosti. Ova teorija implicira i dezantropomorfizaciju iskustva: na neutralnom polju se ništa ne pojavljuje *za* svest. Ukoliko se govori o iskorištavanju slika, onda mora da postoji i ono što prethodi iskorištavanju. U slučaju perceptivne selekcije bismo takođe mogli da govorimo o procesu translacije i rotacije: samo je jedna strana stvari relevantna i ona je prevedena na „vokabular“ instrumentalne racionalnosti, s obzirom na potrebe sopstvenog tela. Percepcija je sistem zamena. Kakav je onda status eliminisanih slika? Koja instanca ih

17 Bergson, A., *Materija i memorija*, str.151. Bergson, H., *Matière et mémoire*, str.167.

18 Jankélévitch, V., *Henri Bergson*, Quadrige/PUF, Paris, 1959., str.107.

drži izvan horizonta aktualne percepcije? Da li je moguće govoriti o čistoj percepciji kao selekciji bez pozivanja na pojam memorije? Jedan momenat Bergsonove filozofije se sastoji od usmeravanja prema izvesnom povratku izvornom, čisto acentričnom stanju. Radi se o svojevrsnom poduhvatu desubjektivizacije i dezobjektivizacije.

Bergsonova teorija percepcije je bila kritikovana kao prekritička teorija, kao rezidualni naturalizam, kao ultrapozitivizam, kao *chosisme* (Bašlar, Sartr, Merlo-Ponti). Kod njega se, prema ovim tumačenjima, ne radi o kritici metafizike, već samo o premeštanju njene topike. Bergson je pokušavao da sprovodi afenomenologizaciju teorije percepcije i uveo je pojam asubjektivne slike da bi označio ono što prethodi filozofskoj razlici bitka i njegove fenomenalnosti, čistu spoljašnjost, samu stvar. Instrumentalni *percipii* je dekompozicija bitka, njegovo osiromašenje, ograničavanje. Bergson je oblikovanje materije shvatio kao nasilnu intervenciju sopstvenog tela u bitak. On je i u teoriji percepcije protiv preformizma u tom smislu što za njega postoje samo procesi formiranja materije, pretvaranja dinamičnog mnoštva slika u kontrolisani prostor.¹⁹ U skladu sa svojim savremenikima (Goldštajn, Džejms), Bergson je smatrao da se klasifikacija percepcije naše okoline odvija prema životnim potrebama. Prostor je za njega ključ za razumevanje naše svakidašnjosti, pojam prostornosti upućuje i na identifikaciju, na generalizaciju, na nastajanje opštih pojmova... Nikada pre nisu pripisali takav psihološki značaj prostoru. Bergsonova teorija zanemaruje neprestano, složeno mešanje relevantnih i irelevantnih slika. Ova teorija percepcije ne zna za unutrašnju, spontanu samoorganizaciju percepcije na koju ukazao *Gestalt* psihologija.²⁰ Ovde je percepcija samo jedna intelektualna operacija, inteligencija oblikuje haotičnu materiju – Bergson samo pragmatizuje prostornu konfiguraciju. Uloga percepcije je ambivalentna u ovoj filozofiji; kao čista percepcija, ona se nalazi u samim stvarima, ali konkretna percepcija rezultira kinematografskim iluzijama o objektima i o subjektu. Pojavljivanje *za nekoga* je, prema bergsonizmu, osiromašenje izvorne pozitivnosti, primordijalnog jedinstva.

19 Ingarden je smatrao da je ovde na delu *circulus vitiosus*: pretpostavlja se da su sheme prostora uslovi akcije, ali se ujedno pretpostavlja i to da su te sheme rezultati akcije. O ovome: Sepp, H. R., *Illusion et transendance*. Ingarden, lecteur de Bergson, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. F. Worms), PUF, Paris, 2004., str.392.

20 Pradin je zbog toga i Bergsona uvrstio među one filozofe koji percepciju shvataju kao svest zbira impresija. O ovome: Merleau-Ponty, M., *Le primat de la perception*, Éditions Vértier, Paris, 1996., str.23-24.

LITERATURA :

- Barbaras, R. (2008), Le problème de l'expérience, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. Frédéric Worms), PUF, Paris.
- Bergson, A. (1927), *Materija i memorija*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd.
- Bergson, H. (2007), *Essai sur les données immédiates de la conscience*, PUF, Paris.
- Bergson, H. (2009), *L'énergie spirituelle*, PUF, Paris.
- Bergson, H. (2003), *La Pensée et le mouvant*, PUF, Paris.
- Bergson, H. (2008), *Matière et mémoire*, PUF/Quadrige, Paris.
- Caeymaex, F. (2008), „Bergson, Sartre, Merleau-Ponty: les phénoménologies existentialistes et leur héritage bergsonien”, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (ed. Frédéric Worms), PUF, Paris.
- Chevalier, J. (1959), *Entretiens avec Bergson*, Plon, Paris.
- Deleuze, G. (2004), *Le bergsonisme*. PUF, Paris.
- Delez, Ž. – Gatari, F., *Šta je filozofija?* (1995), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad.
- Delez, Ž. (2009), *Razlika i ponavljanje*, Fedon, Beograd,.
- François, A. (2008), *Bergson, Schopenhauer, Nietzsche: Volonté et réalité*, PUF, Paris.
- Hude, H. (2009), *Bergson I-II.*, L'Harmattan, Archives Karéline/Bookkollegium.
- Jankélévitch, V. (1959), *Henri Bergson*, Quadrige/PUF, Paris.
- Lawlor, L. (2003), *The Challenge of Bergsonism: Phenomenology, Ontology and Ethics*, Continuum, London/New York.
- Merleau-Ponty, M. (1960), Bergson se faisant, u *Signes*, Gallimard, Paris.
- Merleau-Ponty, M. (1996), *Le primat de la perception*, Éditions Vértier, Paris.
- Merleau-Ponty, M. (1964), *Le visible et l'invisible*, Gallimard, Paris.
- Montebello, P. (2007), „Les lectures croisées de Deleuze: Spinoza, Nietzsche, Bergson”, u *Annales bergsoniennes III. Bergson et la science* (éd. F. Worms), PUF, Paris.
- Mullarkey, J. (1999), *Bergson and Philosophy*, Edingburgh University Press.
- Sepp, H. R. (2004), Illusion et transendance. Ingarden, lecteur de Bergson, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. F. Worms), PUF, Paris.
- Soulez, P. – Worms, F. (2002), *Bergson*, PUF/Quadrige, Paris.
- Worms, F. (1997), *Introduction à la Matière et mémoire de Bergson*, PUF, Paris.
- Worms, F. (2008), La conscience et la vie? Bergson entre phénoménologie et métaphysique, u *Annales bergsoniennes II. Bergson, Deleuze, la phénoménologie* (éd. F. Worms), PUF, Paris.

Worms, F. (2000), *Le vocabulaire de Bergson*, Ellipses, Paris.

Worms, F. (2004), *Bergson ou les deux sens de la vie*. Quadrige/PUF, Paris.

MARK LOSONCZ

Novi Sad

BERGSON'S NOTION OF PERCEPTION

Abstract: The difference of nature between pure perception and pure memory plays an important role in Bergson's philosophy. Perception is defined in the theory of asubjective images as an aphenomenal experience of things themselves. According to Bergson, only the melange of perception and memory in concrete experience results in the illusion of the interiority of perception. The description of corporeal selection is at the same time the description of the genesis of subjectivity and objectivity. These are necessary illusions; however, they are not a priori illusions, but pragmatic ones. The critique of intelligence as the organizer of the row perception – affection – action can be understood as a necessary extension of the theory of pure perception. The author points at the most important difficulties of Bergson's theory, especially in respect of the question of pure perception and irrelevant images.

Keywords: Bergson, perception, action, philosophy of consciousness, brain, selection, illusions, space, memory

Priljeno: 15.5.2012.

Prihvaćeno: 15.10.2012.